

สมเด็จพระเจ้าพระยา บรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) กับเสภาขุนช้างขุนแผน

■ วรพรรณ ศรียาภัย

U ทศวรรษนี้มุ่งหมายกล่าวถึงสิ่งทรงคุณค่าของไทยสองสิ่งสัมพันธ์กัน จนก่อเกิดเป็นเกร็ดความรู้ที่น่าสนใจอีกประการหนึ่ง นั่นคือความสัมพันธ์ระหว่าง สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) มหาบุรุษรัตโนดมแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ กับเสภาขุนช้างขุนแผน ตอนขุนแผนขึ้นเรือนขุนช้างได้นางแก้วกิริยา เสภาขุนช้างขุนแผนนั้น ถือว่าเป็นวรรณคดีเอกและวรรณคดีมรดกเรื่องหนึ่งของไทย ผู้เขียนนำเสนอเนื้อหาของบทความนี้ ๓ ประการ ตามลำดับ คือ ๑) การเดินทางข้ามบรรพกาลของเสภาขุนช้างขุนแผนและสมเด็จพระเจ้าพระยา ๒) สมเด็จพระเจ้าพระยา กับเสภาขุนช้างขุนแผน และ ๓) นัยแห่งเสภาขุนช้างขุนแผนต่อความพึงใจของสมเด็จพระเจ้าพระยา

การเดินทางข้ามบรรพกาลของเสภาขุนช้างขุนแผนและสมเด็จพระเจ้าพระยา

เสภาขุนช้างขุนแผนกับสมเด็จพระเจ้าพระยา ดังรับรู้และเข้าใจในปัจจุบันนี้นั้น ต่างเป็นสิ่งมีมาตั้งแต่โบราณ ได้อุบัติขึ้น ดำรงอยู่ แล้วเดินทางข้ามบรรพกาลมาหลายร้อยปี กระทั่งถึงกาลสมัยปัจจุบัน เมื่อสืบสาวถึงต้นตอแท้จริงของสองสิ่งข้างต้น ก็ให้มโนภาพผุดพวยขึ้นในห้วงคิดอย่างน่าสนใจทีเดียว

สันนิษฐานกันว่าขุนช้างขุนแผน เป็นเรื่องราวเกิดขึ้นจริงในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น สมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ พระมหากษัตริย์ลำดับที่ ๑๐ ทรงครองสิริราชสมบัติในระหว่าง พ.ศ. ๒๐๓๔ - ๒๐๗๒ ช่วงแรกเป็นเรื่องเล่าขานปากต่อปาก เรียกว่าวรรณกรรมมุขปาฐะ ต่อมามีการแต่งและบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร เรียกว่าวรรณกรรมลายลักษณ์

สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์
(ช่วง บุนนาค)

ถ้าใช้ พ.ศ. ๒๐๓๔ เป็นจุดตั้งต้นกาลอุบัติเหตุของขุนช้างขุนแผน แล้วกาลเวลาหมุนเวียนเปลี่ยนผ่านต่อมาอีก ๑๑๔ ปี จนถึงราว พ.ศ. ๒๑๔๘ ในปลายสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ปฐมวงศ์ของ**สมเด็จพระเจ้าพระยาฯ** คือ **เอกอหัมัต** พ่อค้าชาวเปอร์เซีย เดินทางเข้ามาในแผ่นดินกรุงศรีอยุธยา เพื่อประกอบอาชีพค้าขาย จนกระทั่งมีฐานะเป็นเศรษฐีใหญ่ แล้วสมรสกับหญิงไทย มีบุตร ๒ คน และธิดา ๑ คน บุตรคนหนึ่งชื่อ**ซิ่น** ต่อมาในสมัยพระเจ้าปราสาททอง (พ.ศ. ๒๑๗๒ - ๒๑๙๙) ได้รับราชการตำแหน่งสมุหนายก ดำรงยศเป็น**เจ้าพระยาอภัยราชา (ซิ่น)** ส่วนธิดาชื่อ**ซื่อ** ได้เป็นพระสนมเอกในสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง และพระองค์ทรงโปรดเกล้าฯ ให้**เอกอหัมัต** ขณะนั้นมีอายุ ๘๗ ปีแล้ว เป็น**เจ้าพระยาบวรราชนายก** จางวางกรมมหาดไทย ดำรงตำแหน่งเพียงปีเดียวก็ถึงแก่กรรม สิริอายุรวม ๘๘ ปี บุตรหลานในวงศ์วานของท่าน รับราชการตำแหน่งขุนนางชั้นผู้ใหญ่ในแผ่นดินกรุงศรีอยุธยา ครั้นถึงสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ (พ.ศ. ๒๒๗๕ - ๒๓๐๑) **พระยาจำแสนยกร (เสน)** มีบุตรคนหนึ่งชื่อ**ขุนนาค** เมื่อโตขึ้นก็บรรพชาเป็นสามเณรอยู่ที่วัดสามวิหาร มีสามเณรรุ่นพี่อีก ๒ รูป สามเณรรูปโตชื่อ**สิน** สามเณรรูปรองชื่อ**ทองด้วง** สามเณร**ขุนนาค**เป็นรูปเล็กสุด สามเณรทั้ง ๓ รูปเติบโตมาด้วยกัน รักใคร่ดุจดพี่น้อง เมื่อเติบโตใหญ่ก็ลาสิกขามารับราชการในแผ่นดินกรุงศรีอยุธยา

ในขณะที่ปฐมวงศ์ของสมเด็จพระเจ้าพระยาฯ เดินทางและดำรงข้ามบรรพกาลแผ่นดินกรุงศรีอยุธยาอย่างมีพลวัตนั้น เรื่อง**ขุนช้างขุนแผน**ก็เดินทางมาด้วยและมีพลวัตเช่นกัน จากเดิมเป็นเพียงวรรณกรรมมุขปาฐะ กลายเป็นวรรณกรรมลายลักษณ์ จนกระทั่งถึง พ.ศ. ๒๓๑๐ กรุงศรีอยุธยาแตกและเสียกรุงแก่พม่า

ก่อนหน้ากรุงศรีอยุธยาแตกนี้ **สามเณรสิน**ลาสิกขามารับราชการ จนได้รับการโปรดเกล้าฯ เป็น**หลวงยกกระบัตรเมืองตาก** ต่อมาเมื่อ**พระยาตากสิน** สามเณร**ทองด้วง**ลาสิกขามารับราชการ จนได้รับการโปรดเกล้าฯ เป็น**หลวงยกกระบัตรเมืองราชบุรี** ส่วนนาย**ขุนนาค**ถวายตัวเข้ารับราชการเป็นมหาดเล็กในตำแหน่ง**นายฉลองไถยนาถ** ถึงคราวกรุงศรีอยุธยาอับปางลง ทุกสิ่งอย่างแตกสลายสิ้นสิ้นมหาบุรุษทั้ง ๓ ท่านนี้ ภายใต้การนำของพระยาตากสิน ได้สามัคคีเป็นหนึ่งเดียว กอบกู้บ้านเมือง แล้วตั้งราชธานีใหม่ คือกรุงธนบุรี พระยาตากสินปราบดาภิเษกเป็นพระมหากษัตริย์ทรงพระนามว่า**สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช** (ครองราชย์ พ.ศ. ๒๓๑๐ - ๒๓๒๕) ทรงโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งหลวงยกกระบัตรเมืองราชบุรีเป็น**พระราชาธิราช (พระราชาธิราช)** จนกระทั่งเป็น**สมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึก** ส่วนนาย**ขุนนาค**ไม่ได้รับราชการใด แต่เป็นทนายหน้าหอของสมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึก ในขณะเดียวกันนี้ เรื่อง**ขุนช้างขุนแผน**ซึ่งเป็นวรรณกรรมลายลักษณ์ฉบับหลัก ต้นฉบับสูญหาย คงเหลืออยู่แต่ในความทรงจำ-บทท่องจำของผู้คนเท่านั้น ทั้งนี้ อาจมีฉบับคัดลอกแพร่กระจายไปสู่หัวเมืองอยู่บ้าง

พ.ศ. ๒๓๒๕ สมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึกปราบดาภิเษกเป็นปฐมกษัตริย์แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ทรงพระนามว่า**พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช** (ครองราชสมบัติ พ.ศ. ๒๓๒๕ - ๒๓๕๒) ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งนาย**ขุนนาค**เป็น**เจ้าพระยาอรรคมหาเสนา (ขุนนาค)** สมุหพระกลาโหม มีบุตรคนสำคัญ คือ **สมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ (ดิศ)** ส่วนสมเด็จพระยาฯ (ช่วง) เป็นบุตรชายคนโตของสมเด็จพระเจ้าพระยาฯ (ดิศ) ตลอดรัชสมัยรัชกาลที่ ๑ สถานภาพของเรื่อง**ขุนช้างขุนแผน**ยังคงเดิม

สมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ (ดิศ บุนนาค)

ครั้นถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (ครองราชย์ พ.ศ. ๒๓๕๒ - ๒๓๖๗) สมเด็จพระเจ้าพระยาฯ รับราชการเป็นมหาดเล็กในพระองค์รัชกาลที่ ๒ ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (ครองราชย์ พ.ศ. ๒๓๖๗ - ๒๓๙๔) สมเด็จพระเจ้าพระยาฯ รับราชการและเลื่อนตำแหน่งเป็นนายไชยขรรค์ มหาดเล็กหุ้มแพร แล้วเลื่อนตำแหน่งเป็นหลวงสิทธิ นายเวรมหาดเล็ก เรียกทั่วไปว่า หลวงนายสิทธิ เลื่อนตำแหน่งอีกครั้งเป็นจมื่นไวยวรรณาด หัวหมื่นมหาดเล็ก เรียกขานเพิ่มสร้อยนามเป็นจมื่นไวยวรรณาดภักดีศรีสุริยวงศ์ จนกระทั่งเป็นพระยาศรีสุริยวงศ์ จางวางมหาดเล็ก

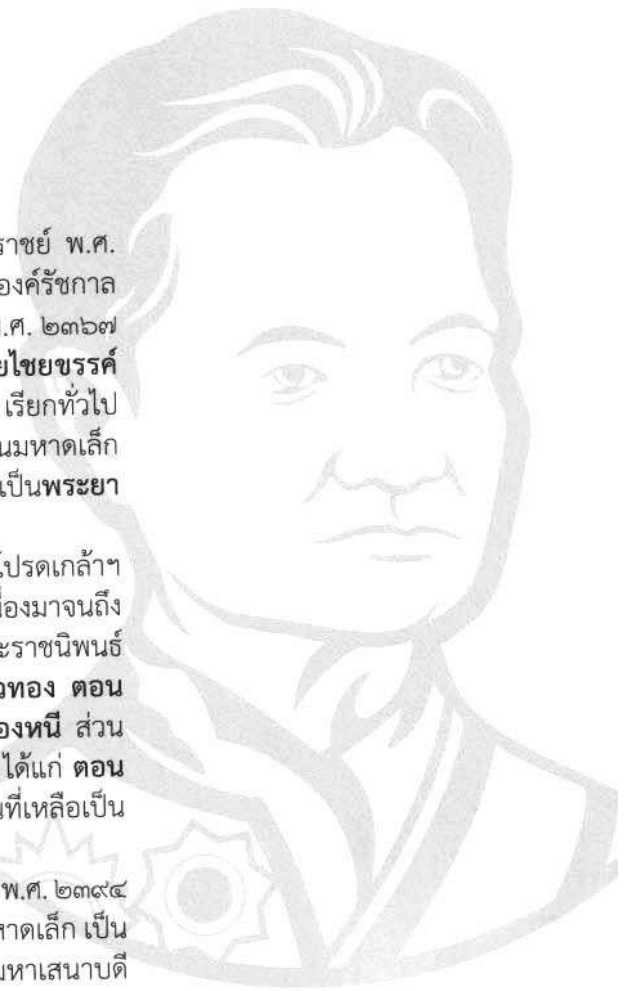
ในสมัยรัชกาลที่ ๒ เป็นยุคทองของวรรณคดีไทย พระองค์ทรงโปรดเกล้าฯ ให้มีการแต่งเรื่องขุนช้างขุนแผนตอนที่สูญหายเพิ่มเติม ดำเนินการสืบเนื่องมาจนถึงสมัยรัชกาลที่ ๓ โดยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๒ ทรงพระราชนิพนธ์ ๔ ตอน ได้แก่ ตอนพลายแก้วเป็นซู้กับนางพิม ตอนวันทองหึงลาวทอง ตอนขุนแผนขึ้นเรือนขุนช้างได้นางแก้วกิริยา และตอนขุนแผนพาวันทองหนี ส่วนพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๓ ทรงพระราชนิพนธ์ ๒ ตอน ได้แก่ ตอนขุนช้างขอนางพิม และตอนขุนช้างฟ้องขุนแผนว่าเป็นกบฏ และตอนที่เหลือเป็นผลงานการแต่งของกวีในรัชสมัยดังกล่าว

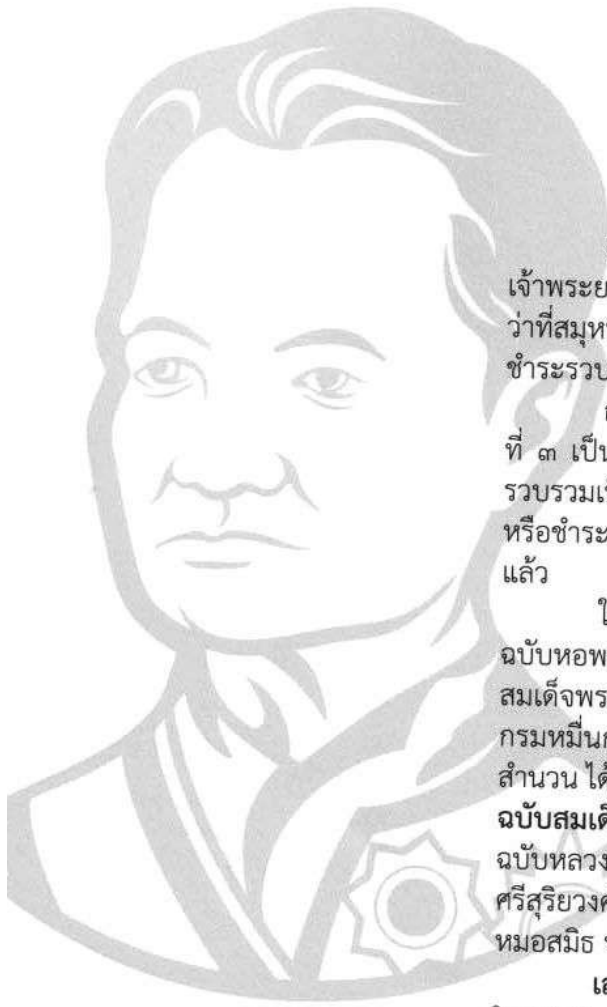
กระทั่งสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (ครองราชย์ พ.ศ. ๒๓๙๔ - ๒๔๑๑) ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาศรีสุริยวงศ์ จางวางมหาดเล็ก เป็นเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ว่าที่สมุหพระกลาโหม เป็นข้าราชการชั้นอัครมหาเสนาบดีฝ่ายทหาร ดูแลรับผิดชอบและเป็นประธานที่ประชุมเสนาบดีของฝ่ายทหาร รวมทั้งการปกครองและการยุติธรรมในหัวเมืองปักษ์ใต้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๔ โปรดเกล้าฯ ให้ชำระรวบรวมเรื่องขุนช้างขุนแผนฉบับสมบูรณ์ มีจำนวน ๓๘ เล่มสมุดไทย สันนิษฐานได้ว่า การชำระรวบรวมเรื่องขุนช้างขุนแผนครั้งนี้ เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ คงมีบทบาทอย่างใดอย่างหนึ่ง

กล่าวได้ว่าเรื่องขุนช้างขุนแผนกับเรื่องราวของสมเด็จพระเจ้าพระยาฯ ต่างฝ่ายต่างเดินทางข้ามบรรพกาล ผ่านกรุงศรีอยุธยา กรุงธนบุรี เข้าสู่กรุงรัตนโกสินทร์ สมัยรัชกาลที่ ๑ รัชกาลที่ ๒ และรัชกาลที่ ๓ แล้วมาพบกันในสมัยรัชกาลที่ ๔ จากนั้นเดินทางข้ามบรรพกาลมาด้วยกัน เข้าสู่กาลสมัยปัจจุบัน เรื่องขุนช้างขุนแผนกลายเป็นเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ในสมัยรัชกาลที่ ๖ วรรณคดีสโมสรยกย่องให้เป็นยอดของวรรณคดีประเภทกลอนเสภา ส่วนสมเด็จพระเจ้าพระยาฯ เป็นมหาบุรุษแห่งแผ่นดินไทย มีมหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยาเป็นภาพแทน ประหนึ่งว่าจะปฏิบัติภารกิจด้านการศึกษาแทนท่าน เพื่อพัฒนาชาติบ้านเมืองให้รุ่งเรืองสืบไป

สมเด็จพระเจ้าพระยาฯ กับเสภาขุนช้างขุนแผน

สมเด็จพระเจ้าพระยาฯ กับเสภาขุนช้างขุนแผนนั้น มิได้มีความสัมพันธ์ในลักษณะผู้ประพันธ์กับบทประพันธ์ แต่อาจมีความสัมพันธ์ในลักษณะผู้ประพันธ์และบทประพันธ์ (บางส่วน) ดำรงอยู่ในสังคมเดียวกัน ในสมัยรัชกาลที่ ๒ ทรงโปรดเกล้าฯ ให้แต่งเรื่องขุนช้างขุนแผนตอนที่สูญหายเพิ่มเติม ดำเนินการสืบเนื่องมาจนถึงสมัยรัชกาลที่ ๓ นั้น สมเด็จพระเจ้าพระยาฯ มีอายุไม่เกิน ๔๒ ปี รับราชการในตำแหน่งต่าง ๆ ตั้งแต่มหาดเล็ก นายไชยขรรค์ หลวงสิทธิ-หลวงนายสิทธิ จมื่นไวยวรรณาด-จมื่นไวยวรรณาดภักดีศรีสุริยวงศ์ จนกระทั่งพระยาศรีสุริยวงศ์

สมัยรัชกาลที่ ๔ ระหว่าง พ.ศ. ๒๓๙๔ - ๒๔๑๑ รวม ๑๗ ปี สมเด็จพระเจ้าพระยา เจริญอายุอยู่ในช่วง ๔๒ - ๕๙ ปี ดำรงตำแหน่งเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ว่าที่สมุหพระกลาโหม ในสมัยนี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงโปรดเกล้าฯ ให้ชำระรวบรวมเรื่องขุนช้างขุนแผนฉบับสมบูรณ์ มีจำนวน ๓๘ เล่มสมุดไทย

การดำเนินการกรณีเสภาขุนช้างขุนแผน ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๒ และรัชกาลที่ ๓ เป็นการแต่งตอนที่สูญหายเพิ่มเติม จนกระทั่งถึงสมัยรัชกาลที่ ๔ ซึ่งชำระรวบรวมเป็นฉบับสมบูรณ์ แม้สมเด็จพระเจ้าพระยาฯ มิใช่ผู้มีบทบาทในการกิจการแต่งหรือชำระรวบรวมโดยตรง แต่ท่านคงรู้เห็น รับรู้ หรือรับทราบอย่างใดอย่างหนึ่งอยู่แล้ว

ในปัจจุบันนี้ **เสภาขุนช้างขุนแผนฉบับหลัก** คือ ฉบับกรมศิลปากรหรือฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ พิมพ์เผยแพร่ พ.ศ. ๒๔๖๐ ในสมัยรัชกาลที่ ๖ โดยมีสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ และพระราชนัดดา กรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา เป็นผู้ตรวจชำระนั้น ใช้ต้นฉบับเสภาขุนช้างขุนแผน ๔ สำนวน ได้แก่ ฉบับพระบรมมหาราชวัง เขียนด้วยฝีมืออาลักษณ์ สมัยรัชกาลที่ ๓ ฉบับสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาพิไชยญาติ (ทัต บุนนาค) เขียนสมัยรัชกาลที่ ๔ ฉบับหลวงสมัยรัชกาลที่ ๕ เขียนโดยอาลักษณ์ และฉบับสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) เขียนสมัยรัชกาลที่ ๕ ใน พ.ศ. ๒๔๑๒ เป็นต้นฉบับที่หม่อมสมิธ นำไปจัดพิมพ์ (กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ๒๕๔๕, หน้า ๓๖)

เสภาขุนช้างขุนแผน ฉบับสมเด็จพระเจ้าพระยาฯ (ช่วง บุนนาค) นั้น เขียนในสมัยรัชกาลที่ ๕ พ.ศ. ๒๔๑๒ ขณะนั้นสมเด็จพระเจ้าพระยาฯ เป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ผู้มีอำนาจเต็มเป็นปีแรก คำว่า “เขียน” ในที่นี้น่าจะหมายถึงพร้อมเผยแพร่ นั้นย่อมแสดงว่า ต้องมีการเตรียมการจัดทำต้นฉบับก่อนหน้านั้นซึ่งก็คือสมัยรัชกาลที่ ๔

สมเด็จพระเจ้าพระยาฯ เป็นผู้อุปถัมภ์วัฒนธรรมทุกด้านทุกแขนง ไม่ว่าจะเป็นศาสนา วรรณกรรม และการดนตรี โดยเฉพาะในด้านการดนตรีท่านชื่นชอบมาก ท่านมีวงดนตรีไทยประจำบ้าน ท่านอุปถัมภ์ครูดนตรีไทย โดยเฉพาะครุมี (แขก) ผู้เป็นเลิศด้านการดนตรีในสมัยรัชกาลที่ ๓ - ๕ จนกระทั่งพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นพระประดิษฐไพเราะ (มี) (ธนาธิป เผ่าพันธุ์, ๒๕๖๒, หน้า ๕๓) ท่านชอบฟังการบรรเลงและขับร้องขุนช้างขุนแผน ก่อนเข้านอนทุกวัน โดยจะฟัง ๒ ตอนเท่านั้น คือ ตอนที่ ๑๗ ขุนแผนขึ้นเรือนขุนช้างได้นางแก้วกิริยา และตอนที่ ๑๘ ขุนแผนพานางวันทองหนี (ธัญพิสิษฐ์ พันธุ์ทองดี, ๒๕๕๙, หน้า ๒๖๒) ซึ่งเป็นบทพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย การกิจการบรรเลงและขับร้องขุนช้างขุนแผน ขับกล่อมส่งสมเด็จพระเจ้าพระยาฯ เข้านอนนี้ น่าจะอยู่ภายใต้การควบคุมดูแลของครุมีหรือพระประดิษฐไพเราะนั่นเอง

เสภาขุนช้างขุนแผน ตอนขุนแผนขึ้นเรือนขุนช้างได้นางแก้วกิริยา ช่วงบทเข้าพระเข้านางระหว่างขุนแผนกับนางแก้วกิริยานั้น กลอนบทหนึ่งที่สมเด็จพระเจ้าพระยาฯ ชอบเป็นพิเศษ (ศุภร บุนนาค, ๒๕๑๖, หน้า ๓๒ - ๓๖) ความว่า

พระพายุชายพัศบุปผาชาติ
วีรวีรพลีวชายสไบกรอง

พระอาทิตย์ชิงดวงพระจันทร์เด่น
หิ่งห้อยพร้อยไม้ไหวระยับ

เกสรสาดหอมกลบตลบห้อง
พระจันทร์ฝันผยองอยู่ยบยับ
ดาวกระเด็นใกล้เดือนดาราดับ
แมลงทับท่องเที่ยวสะเทือนดง
(กรมศิลปากร, ๒๕๔๕, หน้า ๓๗๖)

กลอนตอนนี้ น่าจะแต่งซ่อมขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๕ ตั้งข้อสังเกตว่าเป็นผลงานของกวีในสมัยนี้ แล้วครุมีเป็นผู้แต่งทำนองขึ้น แต่ก็เป็นไปได้ว่าตัวบทกลอนมีอยู่แต่เดิมแล้ว เพียงแต่ครุมีแต่งทำนองขึ้นใหม่เท่านั้น (ศุภร บุนนาค, ๒๕๑๖, หน้า ๓๑) และตัวบทดังกล่าว น่าจะมีอยู่ในเสภาขุนช้างขุนแผน ฉบับสมเด็จพระเจ้าพระยาฯ (ช่วง บุนนาค) ด้วย

นัยแห่งเสภาขุนช้างขุนแผนต่อความพึงใจของสมเด็จพระเจ้าพระยาฯ

เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ฉบับกรมศิลปากร ตอนขุนแผนขึ้นเรือนขุนช้าง ได้นางแก้วกิริยา ยาว ๓๑๐ บท ๖๒๐ คำ กลอน หรือ ๑,๒๔๐ วรรค จำนวนคำใช้แต่ง อยู่ในช่วง ๘,๖๘๐ - ๑๑,๑๖๐ คำ เหตุการณ์เริ่มตั้งแต่ขุนแผนคร่ำครวญด้วยทุกข์ร้อนใจ เพราะไม่มีนางวันทองอยู่เคียงข้างกาย จึงคิดออกไปติดตามนางกลับมา เรื่องราวดำเนินไปตามเหตุการณ์ ไปจนถึงตอนนางวันทองอำลาขุนช้างซึ่งต้องมนตรีสะกดนอนหลับไหล เพื่อกลับไปกับขุนแผน ดังความตอนเริ่มต้นและตอนจบว่า

ครานั้นขุนแผนแสนสนิท
ข้าศึกนี่กลัวชนหัวพอง

.....
วันทองกอดผ้าเห็นมัวนึ่ง
หวั่นไหวใจนางระริกัว

เรื่องฤทธิ์ลือดีไม่มีสอง
คล่องแคล่วแกลัวกล้าวิชาดี

.....
สิ้นบุญจริงแล้วพ่อขุนหัว
ก็มีดีมัวลมจับผล็อยหลับไป

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๕, หน้า ๓๖๔-๓๙๕)

แม้เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนนี้ยาวถึง ๓๑๐ บท ในตอนวงดนตรีบรรเลงและขับร้องนั้น คงไม่บรรเลงขับร้องทุกถ้อยคำ แต่คัดเลือกเอาเฉพาะเนื้อหาช่วงใดช่วงหนึ่ง และบางช่วงก็เพิ่มเติมเนื้อหาและคำร้องใหม่เข้าไปด้วย ตัวอย่างเช่นการขับร้องตอนนี้ในสมัยหลังของครูแจ้ง คล้ายสีทอง มีดังนี้ (ถอดเทปจาก [www.youtube.com]. ๘ ตุลาคม ๒๕๖๖)

เจ้าร่างน้อยนอนนิ่งบนเตียงต่ำ
 คิ้วคางบางนอนอ่อนละไม
 ผมเปลือยเลื้อยประลงจนป่า
 หีนอนน้อยน่านอนอ่อนดี
 พระพายชายพัดบุปผาชาติ
 ริวริวปลิวชายสไบกรอง

คมข้างามแฉล้มแจ่มใส
 รอยไรเรียบปรับระดับดี
 งอนปลายเกศาตุสมศรี
 มีหมอนข้างคู่ประคองเคียง
 เกสรสาดหอมกลบตลบห้อง
 พระจันทร์ผันผยองอยู่ยับยับ

“ดอกเอ๋ย เจ้าดอกสร้อย งามแฉล้มแจ่มซ้อย ดุหทัยย่อยเสียดจริง”

(ผู้ขับเพิ่มเติมเอง)

พระอาทิตย์ชิงดวงพระจันทร์เด่น ดาวกระเด็นไกลเดือนดาราดับ
 หิ่งห้อยพร้อยไม้ไทรระยับ แผลงทับทรวงเทียวสะเทือนดง

“ดอกเอ๋ย เจ้าดอกสวาท หัวใจที่เจียนจะขาด อึย...ขาดเสียแล้วเอ๋ย”

(ผู้ขับเพิ่มเติมเอง)

สมเด็จพระเจ้าพระยาฯ ชอบขุนช้างขุนแผนในบทเข้าพระเข้านางระหว่างขุนแผนกับนางแก้วกิริยา โดยเฉพาะวรรคทองที่ว่า “พระอาทิตย์ชิงดวงพระจันทร์เด่น ดาวกระเด็นไกลเดือนดาราดับ” เพราะมีนัยสำคัญซ่อนอยู่ กล่าวคือ “พระอาทิตย์ชิงดวงพระจันทร์เด่น” ตรงกับเหตุการณ์ สกุนตลุนาค สายเถือตราสุริยมณฑลหรือสายพระอาทิตย์ กำลังมีวาสนาเด่นขึ้นกว่าสายพระจันทร์ หรือสายเถือตราจันทร์มณฑล (ศุภร บุนนาค, ๒๕๑๖, หน้า ๓๒) สมเด็จพระเจ้าพระยาฯ อยู่ในสายเถือตราสุริยมณฑล ท่านจึงพึงใจวรรคทองดังกล่าว

ตราสุริยมณฑล

ตราจันทร์มณฑล

พ.ศ. ๒๓๙๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชทานตราสุริยมณฑล ให้เป็นตราประจำตัวสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ (ดิศ บุนนาค) และพระราชทานตราจันทร์มณฑลให้เป็นตราประจำตัวสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาพิไชยญาติ (ทัต บุนนาค) สมเด็จพระเจ้าพระยาฯ เป็นบุตรคนโตของสมเด็จพระเจ้าพระยาฯ (ดิศ) ท่านก็ย่อมภูมิใจและพึงใจที่ “พระอาทิตย์ชิงดวงพระจันทร์เด่น” ท่วงทำนองเพลงตรงนี้ ครูมิให้ชื่อว่าพระอาทิตย์ชิงดวง มักใช้เป็นบทร้องส่งท้ายหรือร้องส่งลำเสภาให้ผู้ฟังได้เข้านอน

นอกจากนี้ ผู้เกี่ยวข้องกับสมเด็จพระเจ้าพระยาฯ โดยมีมหาวิทยาลัยราชภัฏ บ้านสมเด็จพระเจ้าพระยาเป็นเครื่องเชื่อมโยงนั้น เช่น ครูอาจารย์ บุคลากร นักศึกษา และศิษย์เก่า มักสงสัยว่าบ้านของสมเด็จพระเจ้าพระยาฯ ตั้งอยู่จุดใดในอาณาบริเวณ กว้างขวางแห่งนี้ แม้เป็นเหตุการณ์ในอดีต ผ่านมาถึงปัจจุบัน (พ.ศ.๒๕๖๖) เป็นเวลา ๑๕๕ ปี นับจากปีเริ่มต้นรัชกาลที่ ๕ (พ.ศ. ๒๔๑๑) ก็ไม่น่าที่จะไม่มีหลักฐาน ชี้ชัดว่าบ้านของท่านตั้งอยู่ ณ จุดใด แต่ความจริงก็เป็นไปแล้ว คือ เราไม่อาจ ชี้ชัดได้ว่า บ้านของท่านตั้งอยู่ ณ จุดใด บ้านมีลักษณะอย่างไร กลายเป็นปริศนา จนบัดนี้

หากพิจารณาเสภาขุนช้างขุนแผน ตอนขุนแผนขึ้นเรือนขุนช้างได้นางแก้ว กิริยา เนื้อเรื่องได้กล่าวถึงบ้านอันกว้างขวางใหญ่โตของเจ้าเศรษฐีแห่งกรุงไกร นั้น คือขุนช้าง เราไม่อาจกล่าวได้ว่า ขุนช้างคือสมเด็จพระเจ้าพระยาฯ แต่เราสามารถนำ ภาพบางอย่างของขุนช้าง มาอธิบายเสริมให้เกิดมโนทัศน์เกี่ยวกับบ้านของสมเด็จพระ เจ้าพระยาฯ ก็จะช่วยให้เกิดความแจ่มชัดยิ่งขึ้น ในเรื่องขุนช้างขุนแผนนั้น ไม่มีบ้าน ของใครใหญ่โตเท่ากับบ้านของขุนช้าง และในแผ่นดินกรุงรัตนโกสินทร์ สมัยสมเด็จพระ เจ้าพระยาฯ ยังไม่ถึงแก่พิราลัยนั้น หากไม่นับพระบรมมหาราชวังและวัง จะมีบ้าน ของใครสักกี่คนที่จะใหญ่โตเท่าบ้านของสมเด็จพระเจ้าพระยาฯ

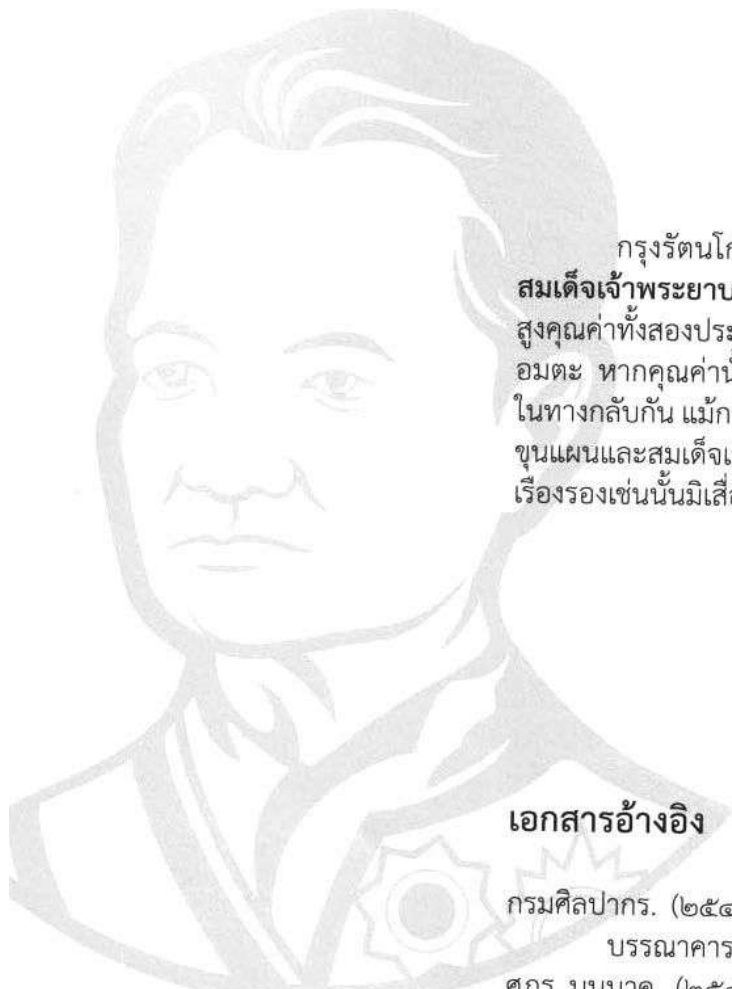
อาณาบริเวณบ้านของขุนช้าง “เป็นเขื่อนแข็งคูรอบขอบโตใหญ่ ผู้คนนั่ง ยามตามไฟ” เลี้ยงผีพราย ๕ นางเอาไว้ดูแลรักษา หากมีศัตรูลวงล้ำเข้ามา ผีพราย จะ “ไล่ตีต๋อยทำให้หน้าใจ”

ในพื้นที่บริเวณตัวบ้าน ปลูกไม้ดอก ไม้ประดับ มีอ่างเลี้ยงปลาทอง และ รูปปั้นเครื่องช่างและเครื่องมือเอาไว้ เพื่อแสดงถึงความร่ำรวยของเจ้าเศรษฐี ดั่งบทประพันธ์ว่า

โจนลงกลางชานร้านดอกไม้
 รวยรสเกษรเมื่อค่อนคืน
 กระถางแถวแก้วเกิดพิกลแกม
 สมอรัตต์ดัดทรงสมละไม
 ตะโกนาทึงกึ่งประกบยอด
 บ้างผลิดอกออกช่อขึ้นชูชัน
 ยี่สุ่นกุหลาบมะลิซ้อน
 ลำดวนกวนใจให้เคลคลา
 ถัดถึงกระถางอ่างน้ำ
 ฟันน้ำคำลอยถอยจม
 บ้างแหวกจอกออกช่อภูเขาเคียง
 บ้างกินโคลโล่เกล้าพัลวัน
 กะดิงพรวนล้วนสักหลาดทับ
 สลักเสลาเกลาเกลี้ยงอรชร
 เครื่องม้าดาดาษจิงหวะวาง
 ขอคร่ำด้ามพลองทองพัน

ของขุนช้างปลูกไว้อยู่ดาษดิน
 ชื่นชื่นลมชายสบายใจ
 ยี่สุ่นแซมมะสังัดตูดไสว
 ตะขบข่อยคัดไว้จิงหวะกัน
 แหงทวยทอดอินพรมนมสวรรค์
 แสงพระจันทร์จับแจ่มกระจ่างตา
 ช่อนชูชุกลินถวิลหา
 สาวหยุดหยุดซ่าแล้วเย็นชม
 ปลาทองว่ายคล้ำเกล้าคลึงสม
 นำชมชั๊กคูอยู่เคียงกัน
 วัดเหวียงแว้งหางระเหิดหัน
 ถัดนั้นแอกไถละไมอง
 ดาวประดับดวงเด่นดูสลอน
 เชือกไขไว้ซ้อนสลับกัน
 เครื่องช่างสารพัดจะจัดสรร
 ถัดนั้นย่างเยื้องชำเลื่องมา
 (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕, หน้า ๓๗๒)

กรุงรัตนโกสินทร์ มีเสภาขุนช้างขุนแผนเป็นยอดวรรณคดีไทย ส่วนสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) เป็นยอดคน นับเป็นสิ่งสูงคุณค่าทั้งสองประการดุจตั้งรัตนมณี ทำหน้าที่ประดับกรุงไกรให้ทรงคุณค่าเป็นอมตะ หากคุณค่านั้นไม่มีจริงยั่งยืนแล้ว ป่านฉะนี้กาลเวลาคงกลืนกินไปเสียสิ้นในทางกลับกัน แม้กาลเวลาก้าวผ่านมาเนิ่นนานเพียงใด แต่คุณค่าของเสภาขุนช้างขุนแผนและสมเด็จพระยาฯ ยิ่งแลเห็นเด่นชัดขึ้นเพียงนั้น เฉกเช่นศรีสุริเยอันเรื่องรองเช่นนั้นมิเสื่อมคลาย

เอกสารอ้างอิง

- กรมศิลปากร. (๒๕๔๕). เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. พิมพ์ครั้งที่ ๑๙. กรุงเทพฯ: บรรณาการ.
- ศุภร บุนนาค. (๒๕๑๖). สมบัติกวี ขุนช้างขุนแผน. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: แพร่พิทยา.
- ธัญพิสิษฐ์ พันธุ์ทองดี. (๒๕๕๙). “กระบวนทำรำและวิธีการแสดง ชุดขุนแผนพันม่านของครูอุตม กุลเมธพนธ์ (อังสุธร)” ใน การประชุมวิชาการและนำเสนอผลงานวิจัยระดับชาติและนานาชาติ ครั้งที่ ๗. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.
- ธนาธิป เผ่าพันธุ์. (๒๕๖๒). “พลวัตของเพลงพระอาทิตย์ชิงดวงในวัฒนธรรมดนตรีไทย” ใน วารสารดนตรีบ้านสมเด็จพระฯ. ๑(๒) หน้า ๕๑-๖๘.
- สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (๒๕๔๕). “ว่าด้วยการชำระหนังสือเสภา (ฉบับพิมพ์ใน พ.ศ.๒๔๖๐)” ใน เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. พิมพ์ครั้งที่ ๑๙. กรุงเทพฯ: บรรณาการ.

